

§ 1. Вступ. Середні віки на теренах України

Роздивіться ілюстрації. Яких періодів історії стародавнього світу вони стосуються? За якими ознаками ви це визначили? За якою спільною ознакою об'єднано зображені пам'ятки? Що вам відомо про життя на теренах України за найдавніших часів?

▲ Браслет з бивня мамонта. 20 тис. років тому

▲ Трипільський посуд. V тис. до н. е.

▲ Скифська пектораль з кургану Товста Могила. IV ст. до н. е.

▲ Рибний таріль. Німфей (поблизу сучасної Керчі). IV ст. до н. е.

▲ Ланцюг нагрудний. III–IV ст. (київська культура)

▲ Глечик із сільськогосподарським календарем. IV ст. (черняхівська культура)

▲ Застібка-фібула з Мартинівського скарбу. VI–VII ст.

1. Які хронологічні межі середньовічної історії України?

Торік ви опанували історію стародавнього світу – галузь історії людства, або всесвітньої історії, що дає відповіді на питання, як жили люди за найдавніших часів, якими були їхні заняття, як виникали перші держави – тобто як формувалося суспільство.

Ви вже знаєте, що історія стародавнього світу охоплює проміжок часу від початку розвитку людства близько 3 млн років тому до 476 р. – року падіння Західної Римської імперії. В історії стародавнього світу виокремлюють первісну добу та епоху перших цивілізацій Давнього Сходу, Давньої Греції та Давнього Риму. Знайомлячись із цими епохами, ви переконалися, що історія нашої Батьківщини віддавна стала частиною всесвітньої історії, зокрема європейської.

Ви довідалися, що на території України за різних часів мешкали різні народи. Одні племена приходили здалеку, витісняючи попередників, досягали могутності та розквіту, а потім – ішли, поступаючись сильнішим і згуртованішим за себе. Проте були й такі, які лишалися тут назавжди. По-різному склалися їхні відносини з чужинцями. Так у протистоянні й випробуваннях протягом II–I тис. до н. е. на лісистих просторах від Вісли до Дніпра народжувалися слов'яни – предки п'ятнадцяти сучасних європейських народів, зокрема й українського.

Від 476 р. починається доба середньовіччя, яку вивчатимете цього навчального року. Вона охоплює більше тисячі років – від V до початку XVI ст. Періодизація українського середньовіччя збігається з періодизацією європейською. Історію середніх віків в Україні розпочинають добою *раннього середньовіччя* від другої половини V до кінця IX ст. – часів Великого розселення слов'ян і формування східнослов'янських племінних союзів. Союзи східнослов'янських племен на території сучасної України вважають безпосередніми предками українців, оскільки вже в VII ст. вони були подібними за мовою, звичаями й відрізнялися за цими ознаками від інших східнослов'янських племен.

Від кінця IX до середини XIV ст. тривала доба *розвиненого українського середньовіччя*. У цей період постала держава із центром у Києві – Русь (Руська держава) – одна з найбільших та наймогутніших держав середньовічного світу. За тієї доби налагоджено зв'язки з Візантією та південними слов'янами, країнами Західної Європи та арабського Сходу. Її спадкоємицею та продовжувачкою традицій політичного й культурного життя стала Волинсько-Галицька держава (Королівство Руське).

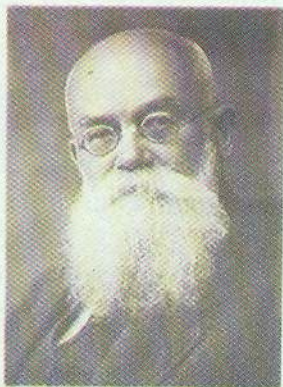
Період *пізнього середньовіччя*, який тривав від другої половини XIV до початку XVI ст., визначали події та процеси, пов'язані з входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського, Польського та Угорського королівств, Молдовського й Московського князівств; у цей час було створено Кримське ханство.

Позначте на лінії часу періоди українського середньовіччя. Створіть на основі тексту емблему кожного, використовуючи назви, поняття, дати, важливі для розповіді про них.

Прочитайте уривок з праці Михайла Грушевського. Як учений пояснює наявність різних назв, уживаних щодо українського народу впродовж його історичного розвитку? Чому обстоє назву «Україна-Русь»? Яку ідею уособлює ця назва?

▲ Михайло
Грушевський

«Ця праця має подати образ історичного розвою життя українського народу... інакше званого «малоруським», «південно-руським», просто «руським» або «русинським». Різноманітність цих назв не має особливого значення, бо покриває поняття само по собі ясно; вона цікава тільки як характеристичний прояв тих історичних змін, які прийшлося пережити цьому народові. Його старе, історичне ім'я: Русь, Русин, руський...

Уже в XIV ст. ...українське політичне життя концентрувалося в західній Україні, в державі Галицько-Волинській...

В міру того як зростала свідомість тяглоті і безперервності етнографічно-національного українського життя, це українське ім'я розширилося на всю історію українського народу. Щоб підкреслити зв'язки нового українського життя з його старими традиціями, це українське ім'я уживано також у складеній формі «Україна-Русь», «українсько-руський».

2. Кому завдячуємо вивченням середньовічної історії України та як учені дізнаються про події того періоду?

Кожний історичний період, як ви дізналися під час вивчення історії стародавнього світу в 6-му класі, мав своїх першовідкривачів. Саме вони започаткували збирання, аналіз та тлумачення різноманітних пам'яток та писемних свідчень, відкривши шлях науковим дослідженням. Період українського середньовіччя, який ви вивчатимете цього навчального року, не є винятком. До кола наукових інтересів професійних істориків він потрапив у середині XIX ст. завдяки подвижницькій праці професорів Михайла Максимовича, Ізмаїла Срезневського та Миколи Костомарова. Помітний внесок у наукове дослідження цієї доби належить професорові та ректору Львівського університету Франці-

шеку-Ксаверу Ліске, головному редактору багатотомного видання джерел з історії західноукраїнських земель XIII–XVI ст.

Прислужився справі дослідження українського середньовіччя й професор Київського університету Володимир Антонович. Своїми історичними та археологічними дослідженнями він заклав фундамент вивчення історії України XIV–XVI ст. Цю справу продовжив його учень – Михайло Грушевський, який увів у науковий обіг термін «Україна-Русь» та згуртував навколо себе дослідників доби середньовіччя Мирона Кордубу, Омеляна Терлецького, Івана Крип'якевича. Наукові традиції, започатковані в XIX – на початку XX ст., продовжили Михайло Брайчевський, Ярослав Дашкевич, Микола Котляр, Леонтій Войтович, Ярослав Ісаєвич; плідно працюють у цій царині й сучасні вчені.

Важливими джерелами для відтворення життя мешканців України періоду середньовіччя є *речові пам'ятки*. Велику цінність мають *графіті* (написи й малюнки, видряпані на стінах, інших архітектурних деталях давніх будівель) та ілюстрації-*мініатюри* в рукописних книгах. Багатим на відомості про історію доби середньовіччя є *фольклор* – твори героїчного епосу, перекази, історичні пісні. Проте найавторитетнішими й найдокладнішими джерелами для вивчення того періоду є *літописи*, які висвітлювали здебільшого діяння князів – воєнні походи та битви, відносини із сусідами, шлюби.

Літописи читали й переписували впродовж кількох століть, завдяки чому вони збереглися до нашого часу. Дійшли до сьогодні літописи Королівства Руського та Великого князівства Литовського. Цінним доповненням до літописних свідчень є розповіді іноземних джерел: хронік, щоденників мандрівників, тексти міждержавних угод. Зіставивши інформацію з усіх відомих історичних джерел, учені відтворюють яскраву картину життя людей доби середньовіччя.

Літописом називають твір, у якому найважливіші події записували в хронологічній послідовності, за роками (літами) – «з літа в літо», як казали за тих часів.

Спираючись на матеріал параграфа та раніше набуті знання, доберіть приклади історичних джерел, за якими вчені досліджують епоху середньовіччя. Заповніть таблицю.

Різновиди історичних джерел

Речові

Писемні

Усні

Зображальні